

DE BATAAFSE OMWENTELING VAN 1795 IN RHENEN

Willem H. Strous

Volgende maand, om precies te zijn 14 februari, kan Rhenen de dag herdenken waarop 200 jaar geleden "haar" Bataafse Omwenteling plaats vond. Kort geleden nam ik kennis van een uitvoerig verslag¹ over de gebeurtenissen van die dag, een zaterdag, in onze woonplaats en die wil ik U niet onthouden. Ter verifiëring van dit woordelijk weergegeven verslag heb ik er archivalia van de Staten van Utrecht² en van de Vroedschap c.q. Municipaliteit van Rhenen³ op nageslagen.

De Bataafse Republiek, die in mei 1795 werd gesticht, was het resultaat van de Bataafse Omwenteling van januari 1795. Pichegru's Franse troepen staken toen onze grote rivieren over en werden enthousiast door met hen sympathiserende burgers begroet. Deze patriotten namen vervolgens overal in het land, ook plaatselijk, het bestuur over. Stadhouders *Willem V* (1748-1806) week op 18 januari 1795 met zijn gezin uit naar Engeland en daarmee was de Republiek der Verenigde Nederlanden, die had bestaan vanaf de Unie van Utrecht in 1579, verleden tijd. Maar niet iedereen kon of wilde deze ontwikkelingen volgen en ook Rhenense Vroedschapsleden hadden er moeite mee hun plaatsen te moeten afstaan en hun macht kwijt te raken. Het leverde ons het volgende stukje op.

Aangaande de Stad *Rheenen*, las men, in het Nieuwspapier dezer Stad⁴, de volgende bijzonderheden, onder de dagteekening van den 14 dezer.

Daar in vier Steden en in een groot aantal Dorpen dezer Provincie de gelukkige omwenteling, en de herstelling der gezegende Vryheid is daar

1 Algemeen Rijksarchief Den Haag, *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken*, februari 1795, pag. 1207- 1212

2 Rijksarchief in Utrecht, Archief Staten van Utrecht (Toegang 33), inv.nr. 1056, *Lappen-notulen van de Provisionele Representanten en van de Representanten 4 februari 1795 - 15 oktober 1796.*

3 Oud Archief Rhenen, inv.nr. 439.

4 Bedoeld wordt Utrecht.

gesteld, en de Gedeputeerden van vier Steden⁵ ter Landschaps-Vergadering reeds zedert eenigen tyd onophoudelyk werkzaam geweest zyn tot nut van het algemeen, tot weering en straffing van de alles overmeesterd hebbende heerschzucht, was men reeds algemeen verwonderd, dat de Stad Rheenen, uitmakende de vyfde of nog overschietende Stad deezer Provincie, nog geene handen aan het herstellingswerk hadt geslagen, of tot nog toe geene Gedeputeerden ter Landschaps-Vergadering hadt gezonden; dan wel dra kreeg men bericht dat de gantsche Regeering dier Stad allersterkst⁶ aan het voorige overheerschende Stadhouderlyke bewind was verknogt, en naar geen Vryheid of herstelling verlangd. Het was dus raadzaam, dat het beste gedeelte der Burgerye hier op bedagt wierdt, en twee uit hun midden afvaardigden naar de Landschaps-Vergadering⁷, alwaar zy hun beklag inbragten, en den nodigen bystand verzogten⁸. Hier op besloten de Provisioneele Representanten⁹ der Provincie, de Regeering der Stad Rheenen te removeeren, waar toe zy als Gedeputeerden uit hun midden benoemden de Burgers *J. Essenius*, als President, *J. van Vliet*¹⁰, en *P. 't Hoen*, als

-
- 5 Na de "Regeeringsverandering der Stad Utrecht" op 24-01-1795, bewerkstelligden de inwoners van de stad ook de "Regeeringsverandering der Provincie" door op 28-01-1795 de Staten te ontbinden en nieuwe Staten-leden te installeren en:
Vervolgens zijn de Gedeputeerden van de Steden Amersfoort, Wijk en Montfoort ter Vergadering verscheenen, en de Commissien gelezen. Verders is alles stil en rustig afgeloopen.
- 6 Ik vind dit een veel te sterke uitdrukking gezien de manier waarop de Vroedschap zich op 14 februari zonder tegenstand, op eerste aanmaning, liet wegsturen.
- 7 Het is mij helaas niet gelukt de namen van deze twee afgevaardigden uit de Rhenense burgerij te achterhalen. Het is echter aannemelijk dat zij later deel uitmaakten van de Municipaliteit. In de avondvergadering van de Staten van 6 februari overlegden zij een lijst waarbij enige Rhenense burgers verklaarden de verandering van het bestuur noodzakelijk te zijn *"uit hoofde van 't gebrekkige 't geen daar in resideert"*
- 8 Op de Vergadering van de Staten van woensdag 4 februari 1795 deelde *Essenius* mee dat een deputatie uit de burgerij van Rhenen zich bij hem thuis had gevoegd. Men had te kennen gegeven zich van het juk der slavernij te willen ontdoen maar omdat het hen aan de nodige macht ontbrak verzocht men om bijstand. Na verzochte en bekomen toestemming mocht de deputatie het verzoek in de Vergadering zelf toelichten. De zaak werd aangehouden en de deputatie werd verzocht een lijst van welkenburgers op te stellen, die 's vrijdags de 6e ingeleverd werd. Pas op vrijdag de 13e werd de beslissing genomen om *Essenius* c.s. af te vaardigen om in Rhenen orde op zaken te stellen.
- 9 De Provisioneele Representanten, die de 28e januari 1795 de Staten vervingen, namen de 30e maart d.a.v., toen de afgevaardigden van het platteland zitting genomen hadden, de naam aan van Representanten, : *"uit hoofde dat, ofschoon de personen dezer Vergadering veranderen, echter de Vergadering blijft voortduren"*. Het uitvoerend college droeg de naam van Gedeputeerden der (Provisioneele) Representanten.
- 10 *Samuel Essenius* en *Joachim van Vliet* waren representant namens de stad Utrecht; *Essenius* was bovendien president van de vergadering van de Provisioneele Representanten.

Amanuenses. Deze vertrokken van hier gisteren middag ten 2 uren, met een koets met vier paarden bespannen, benevens twee Fergons voor de Bodens, en wierden geëscorteerd door een detachement Fransche Hussaaren. Des avonds op het Lusthuis van den Burger *J. van Vliet*¹¹ gekomen zynde, vertrokken zy den volgenden morgen met het aanbreeken van den dag naar Rheenen, alwaar zy door de Weldenkenden met open armen wierden ontvangen. De Commissie deedt terstond den gantschen Raad vergaderen op het Stadhuys¹², en tyding ontvangen hebbende dat dezelve vergaderd was, ging zy derwaards, onder escorte van de Hussaaren, en wierdt door den President Burgemeester¹³ aan de trappen ontvangen, en binnen geleid. De hun door den Burgemeester aangewezen plaatsen bezet hebbende, en alle de Raaden gezeten zynde, las de Burger *P. 't Hoen*, hun de aan de Commissie gegeven autorisatie¹⁴ der Provisioneele Representanten der Provincie voor, uit welke kragt en last zy door de Commissie van alle hunne posten, de Regeering der Stad concerneerende, of daar uit voortvloeiende, wierden ontslagen, met verzekering, dat voor de veiligheid en zekerheid hunner Persoonen en Goederen zou worden gewaakt; doch hun tevens ten scherpste aanbeveelende, van hunnen kant geene

-
- 11 Dit "Lusthuis" moet in de buurt van Leersum hebben gelegen. De totale reisduur was vijf uur want, toen de Commissie haar werk had gedaan in Rhenen vertrok men om vijf uur 's middags en arriveerde men om tien uur 's avonds weer in Utrecht. Als men rekening houdt met het feit dat het in februari rond vijf uur al donker wordt en men toch wil overnachten, heeft de Commissie dan al zo'n drie/drieënhalve uur gereken. De andere ochtend wordt het omstreeks een uur of acht weer licht, en kan men na zo'n uur/anderhalf uur rijden om tien uur in Rhenen zijn.
- 12 Er was in die tijd wel degelijk een hiërarchie aan te wijzen, want zonder morren of tegenspraak voldeed de Vroedschap aan de opdracht om bij elkaar te komen.
- 13 Omdat de heren hoofdofficier *Van Deventer* en burgemeester *Menso* vanwege het hoge water bij de Grebbe waren, moet dit burgemeester *Klerck* zijn geweest.
- 14 Voluit luidde deze machtiging:
De Provisioneele Representanten s'Lands van Utrecht committeeren, en autoriseeren de burgers *Samuel Essenius* en *Joachim Van Vliet* benevens den amanuensis *Pieter T. Hoen* omme zich te begeven naar de Stad Rhenen, en aldaar de tegenswoordige Regeering te doen vergaderen, dezelve vergaderd zijnde namens welgem. Representanten van hunne posten te ont slaan, en te dimitteeren, met interdictie van zich te onthouden van alle zaken het Regeeringsbestuur concerneerende, onverminderd nochtans hunne verantwoordelijkheid, wijsders met overleg en goedkeuring van de burgerij van Rhenen te fourneren eene lijst van zodanige personen, als dezelve burgerij geschikt zal oordeelen omme daaruijt eene provisioneele Municipaliteit te verkiezen, voorts dienaangaande alle datgene te doen, en verrichten, wat gem: onze Geconnm: zullen nodig en dienstig oordeelen.
Gegeven op 's Landschaps Huis binnen Utrecht
den 13. Februarij 1795, het Eerste Jaar der Bataafsche Vrijheid

aanleiding tot rustverstoring te geven, voor welke zy in dat geval verantwoordelyk zouden zyn; by welke gelegenheid de Burger *Essenius* eene zeer gepaste Aanspraak deedt. Alle de vergaderde Raaden boogen zich en vertrokken, betuigende in het besluit der Landschaps-Vergadering genoeg te neemen. Onderwyl dit gebeurde luidden alle de Klokken, en de Nationaale Vaderlandsche Vlag wierdt op den Tooren gezet. Om de Stad geen oogenblik regeeringloos te laten, wierdt de plaats der Regeering, naa het vertrek der gedimiteerde Raaden, door de Leden der Provinciaale vervuld, door dezelve de noodige orders aan Deurwaarder en Boden gegeven, en de Vergadering behoorlyk en op de gewoone wyze gescheiden; waar na de Commissie wederom onder het geleide van het Detachement Hussaaren, met uitgetrokken sabels naar het huis¹⁵ ging, alwaar de nieuwe door de weldenkende verkoozen Municipaliteits Leden¹⁶ vergaderd waren, welke door de Commissie naar het Raadhuis wierd geleid, en volgens den aan dezelve opgegeeven rang wierden verzogt zitting te neemen¹⁷. Hier op deedt de Burger *Essenius* eene zeer nadrukkelyke Aanspraak aan de nieuw verkoozen Municipaliteit, allergepast om, by het geeven van een levendig denkbeeld van hunnen pigt, hunnen Vaderlandschen moed en iever nog meer te doen ontbranden.

Zo dra de nieuwe Municipaliteits-Leden waren geïnstalleerd, onder het gelui en het speelen der klokken, las de Burger *P. 't Hoën*, aan de voor het Raadhuis vergaderde menigte een verhaal voor van het gebeurde, zo van de afzetting der vorigen als de aanstelling der nieuwe Municipaliteits-Leden, als:

H. Roelofs, Maire, G. van Holst, G. van den Berg, J.H. Arense, J. Roghas, D.A. Gaukes, W. van Kooten, W. van den berg, H. Budding, J. Santbruk, H. van Noodt Junior, F.H. Bronkhorst en R. Budding, Secreta-

15 In het verslag van de Vroedschapsvergadering van 14 februari 1795 wordt vermeld dat *Essenius* c.s. vertrokken naar het huis van *Gaukes, Daniel Antonij* (gehuwd met *Antje Hondius*, volgens testament dd. 21-12-1784 voor de subst. schout *Van Ommeren*, en *Roghair* en *H. van Noort*, schepenen).

16 Wanneer en hoe deze verkiezingen werden gehouden, en wie er als "Weldenkenden" werden aangemerkt, heb ik niet kunnen achterhalen; ik hoop dat het op de nieuwe, democratische wijze is gebeurd.

17 Twee dagen na de omwenteling, op maandag de 16e, deed de nieuw benoemde Municipaal *Sandbrink* zijn beklag in de vergadering dat hij beneden zijn rang was geplaatst; hij pretendeerde dat hem de rang direct na de Municipaal *Van Hoist* toekwam. Na discussie en stemming bleek dat allen, behalve *Roghair*, van mening waren dat de indeling zou blijven als op zaterdag de 14e vastgesteld.

- Wat Egalité en Fraternité?

Pichegru's troepen steken de grote rivieren over

Dansen om de vrijheidsboom

ris¹⁸.

Zo dra deeze afleezing, welke onder eene allergrootste stilte door de Burgery wierdt aangehoord, geschied was, betuigde dezelve door het zwaayen der hoeden, en het roepen van *Hoezee! lang leewe de Vryheid! lang leewe de Republiek!* haar genoegen; de nieuwe Municipaliteit tradt terstond in functie, en wierdt een Commissie uit dezelve benoemd, om zittens Vergadering, omhangen met de Municipaale Echarpes, de door de provisoire Representanten der Provincie gegeeven Publicatie, ter afzetting van *Willem den Vyfd*, als Stadhouder, enz. der Provincie Utrecht, aan de Burgery te doen voorlezen; het welk, onder het gespeel op de klokken, door den Secretaris geschiedde, waar op weder een algemeen Hoezée! en ander vreugdegejuich der Vergadering volgde: waar na de Commissie en nieuwe verkozen Municipaliteit, onder het escorte der Hussaaren, vertrok naar het huis van den Maire *Roelofs*, om aldaar met elkander eenen vrolyken Vaderlandschen maalyd te houden.

Naauwlyks waren de nieuwe Leden der Municipaliteit aangesteld, of de Burgery was reeds zittens Vergadering bezig om den Boom der Vryheid voor het Raadhuis te planten, het welk onder een algemeen gejuich geschiedde.

De Commissie op dezelfde wyze ten 5 uuren na den middag vertrekkende, vondt by derzelve aankomst te Amerongen, dat de Burgeren aldaar bezig waren, onder het gelui der klokken, slaan der trommen en ander vreugdebedryf, met het planten van den Boom der Vryheid, rykelyk met het driekleurig Nationaal Lint vercierd, en wierdt onder een algemeen vreugdegejuich verwelkomd¹⁹.

De Commissie is des avonds ten 10 uuren weder in Utrecht geretourneerd, ten uiterste voldaan over de blyken van Vaderlandsliefde, welke zy overal heeft ontmoet, zynde op alle de Dorpen, welke zy passeerde, de Nationale Vlag op den toren gezet, en gaven de Inwooners blyken van hunne blydschap over het gelukkig herstellingswerk van dien dag.

18 Op de schrijfwijze van de namen kan nogal wat kritiek worden losgelaten; in en samen met andere bronnen kan de juiste spelling worden gevonden.

19 Amerongen schijnt zich op eigen kracht van het "juk der slavernij" te hebben ontdaan. In de vergadering van de Staten van maandag 10 februari 1795 werd een ingekomen stuk (missive) gelezen en behandeld van de generaal *Laurent* bevattende een voordracht tot de verandering van de regeringen te Rhenen, Amerongen en andere plaatsen. De voordracht werd in handen gesteld van de Commissie *Essenius* die terzake Rhenen was ingesteld. Wellicht vonden *Essenius* c.s. Rhenen belangrijker en dachten ze Amerongen op de terugweg te "doen", maar dat hoefde dan nu blijkbaar niet meer.

Op de Statenvergadering van maandag 16 februari 1795 worden op de presentielijst de namen van (*Geurt*) *Van Holst* en ... *Gaukes* namens Rhenen vermeld. Zij krijgen toegang tot de vergaderingen op grond van een akte van de Municipaliteit van Rhenen om uit naam van en namens hun principalen besluiten te nemen ten behoeve van de Provincie Utrecht. Tijdens deze vergadering doet *Essenius* verslag van het afzetten van de Vroedschap en het uit hun posten ontslaan van de leden van de Vroedschap. In de daarop volgende discussie worden *Essenius* c.s. bedankt voor hun werkzaamheden en besloten wordt het rapport door te zenden naar de Representanten van het Franse Volk om hen op de hoogte te stellen. Aan het slot van de vergadering spreken *Van Holst* en *Gaukes* namens alle weldenkenden van Rhenen hun dank uit voor de verleende steun bij de afzetting van het oude bestuur.

In de volgende vergaderingen worden regelmatig acten van de Municipaliteit van Rhenen overlegd, overigens ook van de andere steden, waarmee andere afgevaardigden toegang krijgen tot het overleg.

Op 21 februari is bijvoorbeeld *Bronkhorst* aanwezig; op 25 februari *Gerrit Jacob Roghair* en *Willem van den Berg(h)*. Deze waren ook aanwezig op 26, 27 en 28 februari; *Roghair* op 1, 2 en 3 maart; *Roghair* en *Gaukes* op 4 maart; *Gaukes* en *Arntzen (Jacobus Hendrik)* op 5 en 7 maart; *Van Holst* en *Gaukes* op 11 maart; *Willem van Koten*, *Van Holst* en *Gaukes* op 14 maart.

Het lijkt er dus op dat ze allemaal een beurt kregen en naar Utrecht mochten.

Maar, in de municipaliteitsvergadering van 19 februari 1795 lezen we dat de municipaal *Van Holst* naar voren brengt dat de kosten van het waarnemen van de vergaderingen der Representanten 's Lands van Utrecht naar zijn inschatting zeer hoog zullen zijn; dat thans alles door de volksrepresentanten gratis gedaan en waargenomen wordt omdat de kosten niet goed ten laste van de stad kunnen worden gebracht; en dat er mogelijk ook wel leden van de Municipaliteit zullen zijn die 't waarnemen van die commissie niet zullen ambiëren. Hij vraagt zich af of het daarom niet behoorlijk zou zijn als daaraan door alle leden wordt meebetaald omdat het alles tot voordeel van de stad werd gedaan. Waarop wordt besloten dat alle kosten die moeten worden gemaakt tot het waarnemen van de vergaderingen van de Representanten door alle leden van

de municipaliteit, ongeacht of zij daarbij aanwezig zijn of niet, gezamenlijk zullen worden gedragen.

De Vroedschap die op 14 februari 1795, de dag der omwenteling, door de afvaardiging uit Utrecht bij elkaar geroepen was, bestond uit: *Klerck* (burgemeester), *Van Noort*, *Van Holst*, *Sandbrink*, *R. van Noort*, *A. van Ommeren*, *Buddingh*, *Roghair*, *Van den Bergh*, *Van Campen*²⁰, *Menso* (burgemeester), ? (hoofdofficier)²¹

Gedurende de vergaderingen van de Vroedschap het jaar daarvoor, t.w. 2 juni 1794, 16 juni 1794, 14 juli 1794, 4 augustus 1794, 11 augustus 1794 en 18 augustus 1794 (notulen vanaf deze laatste datum tot aan de dag der omwenteling zijn niet gevonden), werden als aanwezigen genoteerd, en helaas werden geen voornamen of voorletters vermeld:

Van Deventer, *Menso*, *Klerck* (hij ontbrak op de laatste vier vergaderingen; bovendien ontbreken zijn voorletters, was hij R.A. of mr D.?), *Van Noort*, *Van Holst*, *Sandbrink*, *Van Bienen*, *R. van Noort*, *A. van Ommeren*, *Buddingh*, *H.J. Roghair*, *H. van Ommeren*, *Van den berg(h)*, *D. van Noort*, *J.A. van Deventer*.

Door het ontbreken van voornamen of voorletters is het helaas in beginsel niet mogelijk enige familieband te mogen veronderstellen, hoewel die er in een klein plaatsje als Rhenen ongetwijfeld zal hebben bestaan.

Na de "omwenteling" was er geen Vroedschap meer, maar een Municipaliteit die werd gevormd uit de burgers. Ik heb ieders aanwezigheid op de eerste vergaderingen geturfd. Een aantal ontbrak; de reden van hun absentie werd pas duidelijk toen ik de presentielijsten van de Landschapsvergaderingen zag: daar vond ik de Rhenenaren weer terug. Ik heb vluchtig gecontroleerd, tot april, wie er toen wel en niet waren. *Rutger Buddingh* was secretaris; *Huig van Zijff* was klerk.

20 Welke *Van Campen* was dit? In het voorgaande jaar, tussen 2 juni en 18 augustus 1794 wordt hij als vroedschapslid niet vermeld. In de vergadering van de Municipaliteit van 19 februari 1795 wordt besproken dat aan de kerkeraad van Rhenen reeds handopening is verleend tot het beroepen van een predikant in plaats van wijlen ds *Schrader*, en dat door het vertrek of emigratie van ds *Van Campen* de stad zich thans zonder predikanten bevindt.

21 Uit andere bron blijkt dit *Huijbert Jan van Deventer* te zijn.

	Za	Ma	Do	Za
	14/2	16/2	19/2	21/2
1. <i>Dirk Roelofs (Maire)</i>	x	x	x	x
2. <i>Geurt van Holst</i>	x	utrecht	x	x
3. <i>Gerrit Roelof van den Berg</i>	x	x	x	x
4. <i>Daniel Antoni Gaukes</i>	x	utrecht	utrecht	utrecht
5. <i>Gerrit Jacob Roghair</i>	x	x	x	x
6. <i>Frederik Hendrik Bronckhorst</i>	x	x	x	utrecht
7. <i>Willem van Koten</i>	x	x	x	x
8. <i>Willem van den Berg(h)</i>	x	x	x	
9. <i>L. Koesveld</i>	x	x	x	
10. <i>Huibert Buddingh</i>	x	x	x	
11. <i>Jacobus Santbrink</i>	x	x	x	
12. <i>Hendrik van Noort</i>	x	x	x	
13. <i>Jacobus Hendrik Arntzen</i>	x	x	x	

Velen van hen komen we tegen in een ander archiefstuk²² van, vermoedelijk, enkele jaren later (1798?):

Constantinus van Holst, 38 jaar, ongehuwd, lid van 't gemeentebestuur, onbekwaam wegens zijn ambt, wel gewapend, huisnr 15

F.C. van Merkelbach, 44 jaar, gehuwd, lid van 't gemeentebestuur, onbekwaam wegens zijn ambt, wel gewapend

D. Klerck, 25 jaar, ongehuwd, geen kwaliteit of beroep

R. van Noort, contribuant

D. Roelofs, contribuant

Gerrit van Holst, 46 jaar, gehuwd, geen beroep aangegeven, vrijwilliger, gewapend, huisnr 163

Geurt van Holst, gewapend

F.H. Bronckhorst, gewapend

W. van Koten, contribuant

W. van den Berg, gewapend

H. Buddingh, contribuant

22 Oud Archief Rhenen, inv.nr. 489, *Registratielijst van de Inwoners welke, ingevolge het gearresteerde Plan van Burgerbewapening, op de Rol van de Wapendragende Burgers zijn ingeschreven, in het departement van den Rijn.*

Hendrik van Noort Sr, contribuant

H. van Noort Jr, 35 jaar, gehuwd, 1 kind, Timmerman, gewapend, huisnr 143

J.H. Arntzen (Arendze), 53 jaar, gehuwd, 7 kinderen, zonder affaire, vrijwilliger, gewapend, huisnr 51

Het lijkt er op dat degenen die gehuwd zijn, kinderen hebben en boven de 40 jaar zijn, vrijgesteld waren maar als vrijwilliger mee mochten doen.

Uit al deze gegevens komen wel erg veel dezelfde namen voor. Voor dit artikel zou het te ver gevoerd hebben om een gedegen genealogisch onderzoek te verrichten om familiebanden vast te stellen. De veronderstelling lijkt echter gerechtvaardigd om, zeker in een kleine provinciestad als Rhenen, ook al is het de vijfde stad van het Sticht, uit te gaan van nauwe connecties, zoals tussen vaders en zoons, ooms en neven, neven en broers.

En samenvattend mag dan gesteld worden dat de omwenteling in Rhenen geen revolutie geweest is van het "volk". Een aantal gegoede burgers zat op het pluche, ontleende daaraan macht, verdiende er een (goed?) belegde boterham mee en weerde nieuwkomers en nieuwlichters. Diegenen die ook eens aan de bak wilden, zagen hun kans schoon toen er in Utrecht in het Landschapshuis een nieuwe wind waaide. Er zal wel wrok hebben geheerst bij de afgezette vroedschapsleden maar moord en doodslag is er niet opgevolgd.

ze.

LIBERTÉ.

ÉGALITÉ.